

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра історії та мовознавства

ГРАМАТИКА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

з дисципліни

«УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

Харків-2025

Методичні вказівки розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії та мовознавства 05 лютого 2025 р., протокол № 6.

Методичні вказівки рекомендовано для здобувачів вищої світи першого (бакалаврського) рівня усіх спеціальностей і розроблено згідно з програмою навчального курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»

Призначені для вивчення фахової української мови. Містять теоретичний матеріал, тести та вправи, які сприятимуть формуванню комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти у сфері професійного спілкування в усній і письмовій формах, підвищенню загального освітнього рівня здобувачів.

Укладачі:

доц. Л. М. Близнюк,

викл. Н. С. Бондаренко,

старш. викл. Т. М. Сажина

Рецензент

доц. С. І. Нешко

ЗМІСТ

Вступ	4
Синоніми в діловому мовленні	5
Омоніми в діловому мовленні	15
Пароніми в діловому мовленні	20
II відміна. однина. родовий відмінок	29
Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету	34
Числівник. Відмінювання числівників	43
Узгодження числівників з іменниками	46
Список літератури	48

Вступ

У сучасних умовах жорсткої конкуренції на ринку праці майбутній фахівець має володіти високим рівнем соціально-економічної та професійної гнучкості, а також добре розвиненими мовними й комунікативними навичками. Курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)», що викладається в закладах вищої освіти, покликаний сформувати у студентів мовну культуру в усному та письмовому спілкуванні, а також розвинути вміння користуватись українською мовою в професійному середовищі.

Основною **метою** дисципліни є підвищення мовної підготовки майбутніх спеціалістів, покращення рівня мовної грамотності та комунікативної компетентності. Курс сприяє практичному опануванню мовних засобів офіційно-ділового, наукового та публіцистичного стилів, необхідних для ефективного професійного спілкування.

Серед головних **завдань** курсу – усвідомлення значення мови у професійній діяльності, засвоєння норм сучасної української літературної мови, розвиток навичок самоконтролю в мовленні, удосконалення творчого мислення, формування поваги до мовних традицій, а також здобуття навичок використання професійної термінології та редагування текстів.

Синоніми в діловому мовленні

Офіційно-діловий стиль вимагає максимальної точності висловлювань, щоб уникнути неправильного тлумачення. Тому синоніми використовуються обмежено, оскільки вони майже завжди вносять зміни у відтінки значення.

Синонімія означає існування в мові схожих, але не ідентичних способів вираження, призначених для точного передання думки. Неволодіння синонімічними можливостями мови може спричинити помилки у всіх стилях мовлення, включаючи офіційно-діловий.

Синонімічні засоби мови мають виразний національний характер і свідчать про самобутність мови. Уміле використання синонімів дозволяє повніше розкрити певне поняття. Проте, треба пам'ятати, що надмірне використання синонімів лише засмічує мову.

Синоніми (від грец. συνώνυμος — «однойменний») – це слова, а також стійкі словосполучення, що при повній чи частковій відмінності мають тотожні або майже тотожні значення [1]. Синоніми завжди належать до однієї частини мови.

Кілька синонімів утворюють **синонімічний ряд**, у якому виділяється стрижневе слово — домінанта. Воно є носієм основного значення, спільного для всього синонімічного ряду, стилістично нейтральне, найуживаніше й у словниках синонімів ставиться першим: *вродливий, гарний, красивий, прекрасний, чудовий, чарівний; йти, чимчикувати, простувати, крокувати, ступати, чвалати, плестися, пертися, прошикувати, дибати; кричати, горланити, волати, верещати, лементувати, галасувати, репетувати.*

Домінантами різних рядів можуть виступати й синоніми залежно від того, яке значення є визначальним у тому чи іншому ряду. Наприклад, із трьох синонімів сміливий, хоробрий, відважний, якщо основним є значення «такий, що не знає страху», то домінантою стає *сміливий* і далі відважний,

хоробрий, мужній; якщо «такий, що відзначається рішучістю в певних діях перед небезпекою» — то **хоробрий** і далі відважний, сміливий, безстрашний, мужній, доблесний; якщо «такий, що не боїться небезпеки» — то **відважний** і далі сміливий, безстрашний, хоробрий, відчайдушний.

Багатозначне слово залежно від його конкретних значень може бути домінантою різних синонімічних рядів: **добрий** (про людину), чуйний, співчутливий, доброзичливий, щирий, людяний, уважний, приязний, прихильний; **добрий** (про спеціаліста), кваліфікований, досвідчений, умілий, знаючий, компетентний; добрий (про врожай), багатий, високий, щедрий, рясний, великий. Відповідно й те саме слово в різному контексті може замінюватися різними синонімами. Наприклад, до слова примітивний, коли йдеться про організми, синонімом виступає слово одноклітинний; про культуру — первісний, нерозвинений; про смак — грубий, невибагливий, невитончений; про світогляд — обмежений; про жарт — дешевий; про твір — недосконалий, недовершений.

Синонімічні ряди незамкнені, вони можуть постійно поповнюватися новими словами, втрачати застарілі слова. Наприклад, синонімічний ряд велетенський, грандіозний, гігантський, колосальний утворився за рахунок запозичених слів. Колишня синонімічна пара гіркий і бридкий, що називала однаковий неприємний смак, розпалася: слово гіркий залишилося без синонімів, а слово бридкий стало домінантою синонімічного ряду бридкий, огидний, гидкий, потворний, осоружний, негарний.

До складу синонімічних рядів можуть входити й **фразеологізми**: **рано**, на світанні, ні світ ні зоря, ще й на зорю не займалося, ще й на світ не благословлялося, ще треті півні не співали, ще й чорти навкулачки не билися; **здивуватися**, зчудуватися, зробити великі очі, витріщити очі, скам'яніти від дива. Синонімічними бувають і **нефразеологічні словосполучення**: **сумніватися** — ставити під сумнів або мінжуватися, **пообіцяти** — дати обіцянку або дати слово, помилитися — зробити помилку або

зробити ляп, *допомогти* — надати допомогу або простягнути руку допомоги, *скривдити* — вчинити кривду або завдати шкоди, *записувати* — вести записи або конспектувати.

Водночас синоніми обов'язково чимось різняться між собою — відтінками значень, емоційним забарвленням, експресивністю, стилістичною віднесеністю, різною активністю в мові, здатністю сполучатися з іншими словами. Наприклад, здавалось би, слова батьківщина і вітчизна тотожні за значенням, проте перше слово на відміну від другого має ще й додаткове побічне значення «місце походження»: можна сказати Південна Америка — батьківщина картоплі, але не вітчизна.

Слід розрізняти вживання відносних, абсолютних й контекстуальних синонімів.

Відносні синоніми відрізняються відтінками значень: грізний — злий, злостивий, розгніваний, лихий, роздратований, страшний, лютий, жаский, моторошний .

Абсолютні синоніми зовсім не відрізняються значенням і в усякому контексті можуть вживатися без будь-якої відмінності.

Наприклад: *азбука* — *абетка*, *буква* — *літера*, *майдан* — *площа*, *століття* — *сторіччя*, *гелікоптер* — *гвинтокрил* — *вертоліт*.

Використовуючи однослівні терміни замість термінологічних словосполучень, ми утворюємо синоніми-дублети (абсолютні синоніми).

Наприклад: *лікарняний* — *листок непрацездатності*, *злочин* — *злочинна дія*, *знепритомніти* — *втратити свідомість*.

Переважає більшість абсолютних синонімів з'являються через наявність питомого і запозиченого термінів, двох запозичених термінів або двох українських термінів: *процент* — *відсоток*, *дефект* — *недолік*, *інвестор* — *вкладник*, *фактор* — *чинник*.

Контекстуальні синоніми набувають близького значення лише в певному контексті, їх використовують здебільшого в художньому стилі.

Вони є поширеним засобом надання особливої експресії художньому тексту.

Точність і ясність змісту документа багато в чому залежать від правильного і доречного підбору слів. Різноманітність синонімів дозволяє вибрати найбільш відповідне для конкретного контексту слово, уникнути неоднозначності та зберегти нейтральний тон. Відсутність знань про синонімічні можливості мови часто призводить до численних помилок.

Слова – синоніми, які часто вживаються у діловому стилі.

Робітник – працівник – співробітник

Робітник — це людина, яка працює на промисловому підприємстві.

Працівник — більш широке поняття, яке включає газетних працівників, наукових працівників, соціальних працівників та торговельних працівників.

Співробітник — складова частина назви посади, наприклад, старший науковий співробітник.

Суспільний – громадський

Прикметник суспільний утворений від іменника *суспільство*. Він стосується понять класової диференціації, виробництва, соціальних формацій, суспільного ладу. Наприклад, *суспільний: лад, продукт, клас; формація, наука, свідомість, праця, система; становище, виробництво, буття* та ін.

Громадський – «не державний», «добровільний», такий що стосується всього населення або якогось колективу, громади. Наприклад, *громадський: обов'язок, осуд, порядок, діяч; організація, робота, справа; завдання, харчування* та ін.

Об'єм – обсяг

Слово «*об'єм*» використовується виключно тоді, коли йдеться про вимірювання в кубічних одиницях (наприклад, об'єм баку 15 м³). В інших випадках вживається слово «*обсяг*» (*обсяг капіталовкладень, обсяг робіт, обсяг книги, обсяг знань*).

Наступний – подальший

Наступний вживається для конкретних понять (наприклад: *зупинка, тиждень*), тоді як *подальший* використовується для позначення абстрактних понять (наприклад: *життя, доля*).

Ящик – скринька – шухляда

Ящик – це зазвичай прямокутний контейнер для зберігання або перевезення речей. *Ящики* можуть бути виготовлені з дерева, пластику тощо. Вони не обов’язково мають кришки і є окремими самостійними предметами.

Слово «*скринька*» — це зазвичай прямокутний предмет з отвором, через який вкидають листи чи інші речі, для яких скринька призначена.

Шухляда – це висувний ящик, який є частиною шафи, комода, столу чи інших меблів.

Скоро – швидко

Скоро використовується для позначення часу.

Швидко – для вираження інтенсивності руху.

З огляду на нейтральність лексики офіційно-ділового та наукового стилів, не слід використовувати стилістичні синоніми з емоційним забарвленням: *солдат (нейтр.) – воїн, батьківщина (нейтр.) – вітчизна, кашляти (нейтр.) – кахикати (розмовн.)*.

Синоніми слід вживати з точним урахуванням відтінків значень, особливо при перекладі тексту з будь-якої мови на українську і навпаки.

У текстах **офіційно-ділового стилю** слід уникати емоційно забарвлених виразів, замінюючи їх нейтральними описовими зворотами. Прагнення до точності та уникнення повторів одного й того ж слова або терміна у тексті призводить до використання **перифраз (парафраз)** – описових виразів, що замінюють прямі назви явищ, предметів або осіб через якісь характерні їхні риси. Наприклад: *легені планети – ліс; невидима смерть – радіація; артерії планети – ріки; Київ – столиця України; лев —*

цар звірів; вугілля — чорне золото, тверде паливо; газ — блакитне паливо; засоби масової інформації — четверта влада. Перифраза часто несе в собі оцінку явища; вона може мати позитивне, схвальне або негативне, іронічне значення. Внаслідок цього підвищується емоційність повідомлення, виявляється ставлення автора до повідомлюваної ним інформації, і тому дуже обережно потрібно ставитися до використання перифраз в офіційно-діловому стилі мовлення.

Збагаченню мови лексичними синонімами сприяють такі мовні явища, як **табу** та **евфемізми**.

Табу — слово, вживання якого заборонено з різних причин: через забобони, вірування, з цензурних і етичних міркувань. У такому разі той самий предмет починають називати іншим словом, з іншим конотативним відтінком: чорт — дідько, лихий, куций, люципер, нечиста сила; брехня — неправда, вигадка, плітка, дезінформація, інсинуація; смерть — кончина, летальний кінець.

Евфемізми широко використовуються у діловому мовленні як описові вирази, що пом'якшено передають слова чи висловлювання, які можуть бути неприємними, нетактовними, грубими або непристойними. У текстах вони виконують роль контекстуальних синонімів. Наприклад, в офіційно-ділових документах, таких як некрологи, не вживається слово «помер». Замість цього використовують: «заснув навіки», «пішов від нас», «наша наука втратила...», «пішов з життя» тощо. Якщо слово має надто емоційне забарвлення, його замінюють нейтральним. Наприклад, у протоколах замість слів «п'яний», «п'яниця», «пиячити» використовують описові звороти: «у нетверезому стані», «під дією алкоголю», «у стані сп'яніння». Замість «брехати» вживаються евфемізми «помилятися», «говорити неправду», «відходити від істини» та інші.

Наведені приклади є зразками лексичних синонімів. Але коли йдеться про синоніміку в широкому розумінні, треба розглянути й інші типи синонімів, крім лексичних. **Морфологічні** синоніми – це варіанти форм слів

на позначення того самого поняття: співає – співа, літає – літа, питає – пита, лунає – луна, синьому – синім, великому – великім. **Синтаксичні синоніми** – різні синтаксичні конструкції, вживані для вираження тієї ж думки: для створення (нейтральний варіант з відтінком книжності), щоб створити (нейтральний варіант), з метою створення (книжно-офіційний варіант). **Словотвірна синонімія** – наявність префіксально-суфіксальних утворень, наділених різними семантико-стилістичними відтінками: темніти – темнішати; завірення – завірювання; засвідчення – засвідчування; доповнення – доповнювання; насильний – насильницький; розшук – розшукування – розшукування; шантажник – шантажист. **Фразеологічні синоніми** – варіанти фразеологічних одиниць на позначення того самого поняття. Наприклад: «бути байдужим до чогось» – тримати нейтралітет, моя хата скраю, про мене – хай вовк траву їсть; «марно витратити гроші, заробіток тощо» – кидати гроші на вітер, смітити грішми, тринькати гроші. Тільки перший варіант може використовуватись у офіційно-діловому стилі. **Фонетичні синоніми** – різні форми того самого слова: імення – ймення, іти – йти, учитель – вчитель, уже – вже, узяти – взяти

За вживанням синоніми бувають: **загальновживані**: зрозуміти, збагнути; захисник, оборонець; **пов'язані з певним видом спілкування**: уторопати, втямити, роздуплитися (знижено); поборник, споборник (урочисто).

Синоніми в мові вживаються: а) для точнішого вираження думки; наприклад, різні значення можна передати синонімами: постанова, розпорядження, ухвала, рішення, резолюція, вирок, декрет; б) для уникнення набридливого повторення тих самих або однокоренових слів; наприклад, у тексті можна поперемінно вживати (обов'язково з урахуванням їхніх значеннєвих відтінків) слова треба, потрібно, необхідно, слід, варто; випадок, подія, епізод, пригода, інцидент, тощо.

Уміле вживання синонімів — свідчення про майстерне володіння мовою, про вимогливість до власного висловлювання.

Тренувальні вправи

Вправа 1. Дайте відповіді на питання.

- 1 Які слова називаються синонімами? Наведіть приклади.
- 2 Які існують класифікації синонімів? Наведіть приклади.

Вправа 2. Із поданих слів побудуйте можливі синонімічні ряди, визначте домінанту.

Суспільний, грамота, власне Я, суд, говорити, казати, розправа, мовити, поняття, соціальний, вести розмову, документ, висловлюватися, ректи, держати річ, балакати, розмовляти, погляд, судовий процес, діловий акт, думка, судове засідання, міркування, громадський, уявлення, сумнівний, гідність, (лицарська) честь, достойність, офіційний папір, непевний, маловірогідний, проблематичний, ненадійний, самоповага, підозрілий, гуртовий, ідея, загальний.

Вправа 3. До поданих слів доберіть якомога більше синонімів.

Доручення, досвід, завідувати, дослідник, стимул, аргумент, відхилення, результат, прогрес, висловлювати, завзятий, досягнення, добір, проєкт, доцільний, ушкодити, реєстр, процент.

Вправа 4. Замініть слова поданими в довідці евфемізмами.

Старий, божевільний, вбив себе, інвалід.

Довідка: психічно хворий, людина з особливими потребами, людина похилого віку (або поважного віку), наклав на себе руки, вкоротив собі віку, передчасно пішов із життя, покінчив із собою.

Тест

1 Підберіть синоніми.

- А) абсолютний — подібний;
- Б) автентичний — самостійний;
- В) автономний — справжній;
- Г) аналогічний — цілковитий.

2 НЕ є синонімами слова в рядку.

- А) карта, масштаб;
- Б) релятивний, відносний;
- В) поступ, прогрес;
- Г) письменник, літератор.

3 З поданих у дужках синонімів кожен з варіантів можливий у реченні.

- А) (Ретельні, проникливі) дослідження вчених підтверджують слова науковця.
- Б) Червоні троянди (сильніше, потужніше) мерехтять росами.
- В) Старі, могутні дуби (оточували, облягали) галявину.
- Г) Батьки і діти не завжди (здатні, здібні) порозумітися.
- Д) Ми були зачаровані (дивною, прекрасною) природою весняних лугів.

4. Синонімічним до речення «Почни з власних змін, якщо прагнеш змінити свою країну на краще» є

- А) Якщо зміниш себе, зміниш і Україну..
- Б) Україна стане іншою, коли ти станеш іншим.
- В) Перетвори себе, щоб мати змогу змінити державу.
- Г) Твої внутрішні зміни — крок до змін у країні.

5 Синоніми до фразеологізму – рукою подати.

- А) за тридев'ять земель;
- Б) палицею кинути;
- В) ні сюди ні туди.

6 Укажіть рядок, у якому допущено помилку у підборі синонімічної пари:

- А) фамільярний – родинний;
- Б) присяга – обіт;
- В) гіпотеза – припущення;
- Г) провідний – головний.

7 Укажіть групу слів-синонімів.

- А) дивний, неймовірний, великий;
- Б) м'який, лагідний, пухкий;
- В) широкий, прозорий, рівний;
- Г) розумний, недурний, мудрий.

8 Виберіть рядок, у якому є контекстуальні синоніми.

- А) Про неволю плаче й голосить і тужить до болю голос сумний.
- Б) І в'яне, сохне, гине твоя єдина дитина, твоя Мариночка.
- В) Сумно, журно заспівав одинокий сигнальний ріжок.
- Г) Минуло кілька днів, як Бобер не чує й не бачить Вовка. З його володінь принаймні сіроманець зник.
- Д) Вбити чайку – це сором і ганьба для мисливця.

9 Обидва слова, подані в дужках, можливі за змістом у реченні.

- А) Передвиборча (компанія, кампанія) розпочнеться через місяць.
- Б) Це фахівець найвищого класу — справжній (профі, профан).
- В) Наша група здійснила (екскурс, екскурсію) центром Харкова.
- Г) Протягом (століть, сторіч) український Степ належав кочовикам.

10 Синонімом до слова «підіймаючи» у реченні: Високі дерева, підіймаючи назустріч сонцю своє густе гілля, оточують її з усіх боків.

- А) підбираючи;
- Б) підносячи;
- В) підвищуючи;
- Г) підтягаючи.

Омоніми у діловому мовленні

Омонімією (від дав-грец. ὁμός — «однаковий» + ὄνομα — «ім'я» — однойменність) називається збіг форми (усної чи письмової) різних мовних знаків, передусім лексем і словоформ. Термін омонімія використовується відносно лексем, словоформ, інших мовних знаків (морфем, речень і текстів). Окремим випадком омонімії є лексична омонімія. **Лексичними омонімами** називаються слова, що звучать однаково, але не мають спільних елементів смислу (сем) і не зв'язані асоціативно [3]. Виникнення омонімів має різні причини. Одна з них полягає у збігу за формою різних за походженням слів, наприклад, «*тур*» (вимерлий дикий бик) і «*тур*» (один оберт по колу в танці у французькій мові). Такі омоніми називають етимологічними.

Інша причина виникнення омонімів пов'язана з розпадом полісемії слів, коли раніше багатозначне слово втрачає зв'язок між своїми значеннями і ці значення виокремлюються в сучасній мові як самостійні слова-омоніми. Наприклад, «*перо птаха*» і «*перо*» як знаряддя для письма. Такі лексичні одиниці називають семантичними омонімами [3].

Лексичні омоніми поділяються на **повні та неповні (часткові)**. Повні лексичні омоніми належать до однієї частини мови і мають однакову систему форм. Наприклад: *коса* (заплетене волосся), *коса* (знаряддя для косіння трави чи збіжжя), *коса* (вузька наливна смуга суходолу в морі чи річці); *ключ* (знаряддя для замикання та відмикання замка) і *ключ* (джерело); *топити* (грубку) і *топити* (човен).

Часткові лексичні омоніми – це слова, які частково збігаються у своїх формах. Наприклад, іменники, які збігаються лише в одній з форм числа: *кадр* (окремий знімок на кіно- та фотоплівці; окрема сцена або епізод із кінофільму) / *кадри* (основний склад працівників організації); *такт* (почуття міри; культура поведінки) / *такти* (метричні музичні одиниці).

Повна і часткова омонімія утворюють ядро омонімії.

Крім омонімів виділяють **омографи, омофони, оморфери, омоформи**.

Омоформи — це форми різних слів, які збігаються за звучанням і написанням і належать до однієї або різних частин мови. Наприклад, інфінітив дієслова і називний відмінок іменника (*мати*), наказовий спосіб дієслова і числівник (*три*), минулий час дієслова й іменник середнього роду або прислівник (*мило*).

Оморфери — це різні морфери (корені, суфікси, префікси), що збігаються за звучанням і написанням, але мають різні значення. Приклади: корені «вод» у словах «*водити*» і «*вода*»; суфікс предметного значення «-л» і суфікс минулого часу у дієслові «-л» (*ми-л-о, бу-л-о*).

Омофони — це різні слова, що звучать однаково, але пишуться по-різному. Наприклад, «*лежу*» [леиж^оу] і «*лижу*» [лииж^оу], «*біль*» [б'іл] і «*білль*» [б'іл']. У мовах з більш традиційною орфографією, таких як англійська, російська або французька, омофонів значно більше, ніж в українській.

Омографи — це слова, що пишуться однаково, але мають різну вимову або наголос. Наприклад, «*атлас*», «*дорога*», «*замок*», «*образи*».

На перший погляд, **омоніми і багатозначні слова** характеризуються за спільною ознакою: вони полісемічні, тобто, володіють не одним, а кількома значеннями. Проте вживання таких слів у різних контекстах розкриває їх особливість зберігати певний семантичний зв'язок або не мати його зовсім. Саме в цьому і полягає відмінність багатозначності слів від омонімії. Решту відмінностей спробуємо зараз визначити.

Відмінності між омонімами і багатозначними словами:

Багатозначні слова зберігають семантичний зв'язок. Їх значення співвідносно з основним значенням вихідного слова. Омоніми не пов'язані між собою будь-яким загальним значенням.

Багатозначні слова є спільнокореневими. Омоніми мають різне коріння, що збігаються тільки за формою написання.

До багатозначних слів можна підібрати загальний синонімічний ряд. **Омоніми** не мають спільних синонімів. Найпростіше омонім визначити так: спробувати підібрати до слова, яке аналізується, синонімічний ряд. Якщо не вдасться – перед вами точно омонім.

Здатність слова виступати з різними значеннями називається **багатозначністю, або полісемією**. Слово може бути багатозначним тому, що в його назві враховується лише одна якась ознака предмета, а таку саму ознаку можуть мати й інші, відмінні предмети. Наприклад, основне пряме значення слова *стіна* — «вертикальна міцна частина будівлі» (матеріал, з якого вона виготовлена, тут не вказується), тому цим словом ще називають і «прямовисну бічну поверхню чого-небудь» (стіна урвища), і «муровану огорожу» (стіна замку), і переносно «щільний ряд людей» (людська стіна), і так само переносно «моральну перепону між людьми» (стіна непорозуміння) тощо. Кожне конкретне значення багатозначного слова реалізується в контексті, у ситуації: важка колода (має велику вагу), важка будівля (велика, масивна), важкі кроки (повільні, втомлені). Більшість загальноновживаних слів української мови — багатозначні.

Тренувальні вправи

Тест

1 Омоніми – це слова, що ...

- А) мають однакове звучання і написання, але різні за значенням;
- Б) близькі за значенням, але різні за написанням;
- В) протилежні за значенням і різні за написанням;
- Г) вживають мешканці певного регіону.

2 Серед наведених слів омонімом є слово:

- А) зошит;

Б) козак;

В) атлас;

Г) вітер.

3 Омонімом не є слово...

А) віник;

Б) оселедець;

В) коса;

Г) замок.

4 Омоніми бувають...

А) власні і загальні;

Б) прості і складні;

В) повні і неповні.

5 Омонімом до слова "БАБА" (жінка похилого віку) є

А) повитуха;

Б) кам'яний бован;

В) підвісний молот;

Г) слабкий чоловік.

6 Видами омонімів НЕ є:

А) омоформи;

Б) орфограми;

В) омофони;

Г) омографи.

7 Оберіть всі можливі значення до слова «коса», щоб вони були омонімами.

А) сільськогосподарське знаряддя;

Б) тварина в Австралії;

В) сплетене волосся;

Г) мілина на річці чи у морі.

8 Позначте які омоніми належать до групи «ОМОГРАФИ»:

А) атлас (збірка мап) і атлас (тканина);

Б) віз (іменник) і віз (дієслово, відвезти);

В) порох (пил) і порох (вибухова речовина);

Г) за шию (у значенні за комір) і зашию (дієслово, відшити).

9 Де потрібно шукати значення слів-омонімів. Оберіть всі правильні відповіді:

А) у тлумачному словнику;

Б) у словнику омонімів;

В) у вікіпедії;

Г) в орфографічному словнику.

10 Омоніми є в реченні:

А) Той розум не шляхетний, а шляхетський.

Б) Князь Костянтин, батько князя Василя, мав талант і талан.

В) У пеклі наших доль не знаєш сам: ти бранець чи обранець.

Г) Бо хтозна, чи він знайде там свободу, чи ще одну збудує слободу.

Д) Бридкого бруду із холодних душ не змиє навіть і холодний душ.

11 Позначте речення, що містить омоніми:

А) Щире слово й добре діло душу й серце обігріло (Нар. творчість).

Б) Господь посилає нам мудрості й сили і хранить Україну нині, прісно й вовік (В. Крищенко).

В) Людина там не буде вільна, де є великі і малі (В. Загороднюк).

Г) День у день робота, день у день праця (Панас Мирний).

Д) Міг би його поганити – не хочу вуст поганити (М. Лукаш).

Пароніми у діловому мовленні

Паронімія (від дав-грец. *παρόνυμος* — «близька назва») — явище часткової звукової подібності слів при їхній повній чи частковій семантичній різниці. Термін паронім увів Аристотель («Категорії») [3]. Ці слова, як правило, належать до однієї частини мови і мають схожу морфологічну структуру. У офіційно-діловому стилі української мови, що вимагає високого рівня точності й чіткості, явище паронімії набуває особливої значущості. Це лексеми на кшталт: Громадський (транспорт) — громадянський (обов'язок); Свідомство (про народження) — свідчення (потерпілого); Військовий (обов'язок) — воєнний (стан); Царський (дім) — царствений (вигляд); Людський (рід) — людяний (вчинок) — людний (провулок); Музичний (гурток) — музикальний (слух); Ефектний (одяг) — ефективний (метод).

Складність в уживанні таких слів пов'язана з тим, що вони, власне, є спільнокореневими, тому кожне з них має той самий компонент у значенні. Але це значення зовсім інше, воно змодельоване префіксами, суфіксами. І, відповідно, вживаються ці слова по-іншому.

До паронімів належать також слова, які відрізняються однією літерою: адрес — адреса; барва — фарба; кампанія — компанія; екскурс — екскурсія; дружний — дружній.

Значення цих слів різне, але через те, що вони дуже близькі в написанні, а часом бувають і спільнокореневими, вони сплутуються в мовленні. Наприклад, учні часто не знають, яку лексему використати — кампанія чи компанія. Компанія — це група людей або підприємство. Кампанія — це сукупність заходів для здійснення якогось завдання. Тому, нафтова компанія і рекламна кампанія. Барва — це природний колір, колорит (барви осені), а фарба — це речовина для малювання картин чи забарвлювання предметів у певний колір (синя фарба). Адреса — це місце проживання людини, адрес — це письмове вітання, переважно з нагоди

ювілею. Дружний – який відбувається одночасно, злагоджено, спільно; дружній – який ґрунтується на дружбі, прихильності, взаємно доброзичливий. Розглянемо приклад уживання паронімів «лікарняний – лікарський – лікарський». Лікарняний – це той, який стосується лікарні: лікарняне ліжко; лікарняний режим; лікарняний листок. Слово «лікарський» означає «той, який стосується лікаря, належить лікареві або пов'язаний із лікуванням». Наприклад: лікарська порада; лікарський халат; лікарська дільниця. Лексема «лікарський» має значення «той, який стосується ліків, має лікувальні властивості»: лікарські рослини.

Ось ще кілька прикладів слів, які є паронімами:

- усмішка (привітна, ніжна) – посмішка (іронічна, глузлива);
- удача (успіх) – вдача (характер);
- мимохіть (ненароком, не хотівши) – мимохідь (по дорозі);
- вклад (грошовий) – внесок (у науку);
- чисельний (стосується числа) – численний (той, який складається з великої кількості когось або чогось);
- книжковий (пов'язаний із книгою) – книжний (той, який притаманний літературно-писемному стилю);
- ожеледь (кристали льоду, якими обростають дроти чи дерева) – ожеледиця (тонкий шар льоду на поверхні землі).

Офіційно-діловий стиль використовують у документації, законодавстві, адміністративному листуванні та інших сферах, де важливим є уніфікованість мови, логічність та відсутність двозначностей. Тому неправильне вживання паронімів у такому стилі може призвести до суттєвих непорозумінь або навіть юридичних помилок, може спотворити зміст ділового листа або документа, що неодмінно призведе до хибного тлумачення його суті. Для того, щоб уникнути помилок паронімії, необхідно вжити таких заходів: 1) у робочих процесах варто мати довідники або електронні ресурси, які допомагають швидко перевіряти правильність

слововживання; 2) під час створення ділової документації слід приділяти особливу увагу перевірці тексту, аби уникнути помилок через паронімію; 3) постійно підвищувати мовну компетенцію працівників, особливо у сфері офіційно-ділового мовлення, що сприяє правильному вживанню слів і зменшенню кількості мовних помилок.

У 60—70-х роках XX століття у радянському мовознавстві пароніми розумілися як однокореневі слова, що належать до однієї частини мови. Пароніми зазвичай вважаються різними за значенням словами, подібними за вимовою, лексико-граматичною приналежністю та спорідненістю коренів.

Існує вузьке і широке розуміння паронімів. У вузькому значенні паронімами є однокореневі слова з однаковими граматичними характеристиками (наприклад, *адресат* — *адресант*, *забудова* — *побудова*, *засуджувати* — *осуджувати*, *класний* — *класовий*). Подібність морфемного складу таких паронімів сприяє їхній смисловій співвіднесеності.

У широкому значенні пароніми — це слова, що мають певну звукову подібність при повній або частковій семантичній відмінності, незалежно від їхнього морфемного складу (наприклад, *етика* — *естетика*, *дипломант* — *дипломат*, *камінь* — *кремінь*, *коледж* — *котедж*, *комплекс* — *комплект*, *контингент* — *континент*).

Паронімічні ряди можуть складатися не тільки з двох слів, але й з більшої кількості (наприклад, *деревинний* — *деревний* — *дерев'яний* — *дерев'янистий*, *класний* — *класовий* — *класичний*, *настанова* — *постанова* — *постановка* — *установка*). Однокореневі слова однієї частини мови утворюють паронімічні ряди закритого типу.

Тренувальні вправи

Вправа 1. Прочитайте пароніми.

Емігрант (той, хто виїжджає з країни) — іммігрант (той, хто в'їжджає до країни);

абонент (користувач) — абонемент (право на користування);
адресант (відправник) — адресат (отримувач);
багатир (багатий) — богатир (сильний);
досвідчений (який має досвід) — освічений (який має освіту);
ефективний (результативний) — ефектний (який звертає на себе увагу);
кампанія (сукупність заходів) — компанія (група осіб; об'єднання);
освічений (який має освіту) — освітлений (на який падає світло);
пам'ятка (предмет матеріальної культури) — пам'ятник (архітектурна або скульптурна споруда);

Тест

1 Усі пари слів є паронімами:

- А) ефектний - ефективний, людяний - людний, гучний - тихий;
- Б) абонемент - абонент, всебічний - глибинний, роздумувати - мислити;
- В) буран - бурун, варта - вахта, вимисел - домисел, викривати - розкривати;
- Г) досвідчений - освічений, добрий - злий, іти – шкандибати;
- Д) воєнний - військовий, грішний - праведний, писати – списати.

2 Слово ГЛУЗД можна замінити усіма словами, ОКРІМ:

- А) розум;
- Б) інтелект;
- В) глузд;
- Г) рація;
- Д) розсудливість.

3 Слово ГРОМАДСЬКИЙ поєднується з усіма словами, ОКРІМ:

- А) каса;
- Б) доручення;
- В) діяч;
- Г) обов'язок;
- Д) робота.

4 Слово СЕРДЕЧНИЙ поєднується з усіма словами, ОКРІМ:

- А) дружба;
- Б) розмова;
- В) уклін;
- Г) жінка;
- Д) вітання.

5 Слово СВІЙСЬКИЙ поєднується з усіма словами, ОКРІМ:

- А) манера;
- Б) свиня;
- В) кінь;
- Г) гуси.

6 Слово ВІЙСЬКОВИЙ поєднується з усіма словами, ОКРІМ:

- А) командир;
- Б) лікар;
- В) блок;
- Г) комісаріат.

7 Слово ЛІКАРСЬКИЙ (наголос на першому складі) поєднується з усіма словами, ОКРІМ:

- А) праця;
- Б) корпус;
- В) процедура;
- Г) палата;
- Д) обхід.

8 Помилку через сплутування паронімів допущено в рядку:

- А) поверхові води;
- Б) дослідне господарство;
- В) духовний розвиток;
- В) депресивний стан;
- Г) сумлінний дипломник.

9 Лексично правильне словосполучення утворить прикметник КОРИСНИЙ з іменником:

- А) дівчина;
- Б) книга;
- В) довідник;
- Г) рослина.

10 Лексичну помилку допущено в рядку:

- А) корислива людина;
- Б) ошукувати покупця;
- В) об'єм басейну;
- Г) змістова доповідь.

11 Доберіть до кожного слова, позначеного цифрою, потрібне за змістом слово, позначене буквою:

- 1) відкрити;
- 2) розкрити;
- 3) відчинити;
- 4) розгорнути.

- А) книгу;
- Б) планету;
- В) вікно;
- Г) злочин.

12 Слово ГАЗОВАНИЙ можна поєднати з усіма словами, ОКРІМ:

- А) напій;
- Б) вода;
- В) рідина;
- Г) лічильник.

13 Слово ГРУНТОВНИЙ можна поєднати з усіма словами, ОКРІМ:

- А) дослідження;
- Б) підготовка;

В) відповідь;

Г) вода.

14 Виберіть усі слова, які можна поєднати з прикметником СНІГОВИЙ.

А) буря;

Б) людина;

В) хмара;

Г) день;

Д) зима.

Підсумковий тест

1 Омоніми є в реченні:

А) Той розум не шляхетний, а шляхетський.

Б) Князь Володимир, син Святослава, мав і талант і талан.

В) У пеклі наших доль не знаєш сам: ти бранець чи обранець.

Г) Бо хтозна, чи знайде там свою свободу, чи ще одну збудує слободу.

Д) Бридкого бруду із холодних душ не змиє навіть і холодний душ.

2 Пароніми є в кожному рядку, ОКРІМ:

А) будівник – будівничий;

Б) виборник – виборчий;

В) вистава – виставка;

Г) бювет – кювет;

Д) вимисел – вигадка.

3 В якому реченні використано омоніми?

А) Щире слово й добре діло душу й серце обігріло.

Б) Людина там не буде вільна, де є великі і малі.

В) Уже веснить, уже весніє, уже весняний вітер віє.

Г) Міг би його поганити, але не хочу вуст поганити.

4 Пароніми є в кожному рядку:

А) відпуск – відпустка;

- Б) віршований – віршовий;
- В) громадський – суспільний;
- Г) військовий – воєнний;
- Д) гірницький – гірничий.

5 ОСОБИСТИЙ- ОСОБОВИЙ; ВИБОРНИЙ-ВИБОРЧИЙ є:

- А) синонімами;
- Б) паронімами;
- В) омонімами;

6 Установіть відповідність між словами і лексикологічною групою, до якої вони належать:

1) синоніми; 2) омоніми; 3) пароніми.

- А) дефект – недолік;
- Б) літній (теплий) – літній (немолодий);
- В) громадський – громадянський;
- Г) переказувати – писати.

7 Обидва слова, подані в дужках, можливі за змістом у реченні:

- А) Археологи вели (ретельні, проникливі) дослідження.
- Б) Передвиборча (компанія, кампанія) була проведена за два місяці.
- В) Перед очима (встають, повстають) безкраї простори ланів.
- Г) Архітектор (наголосив, підкреслив), що даний проєкт має бути завершений вчасно.

8 Установіть відповідність між словами і лексикологічною групою, до якої вони належать:

1) синоніми; 2) омоніми; 3) пароніми.

- А) дружній – дружний;
- Б) правда – кривда;
- В) авторитетний – людяний;
- В) лом (брухт) – лом (інструмент);
- Г) сміливий – відчайдушний.

9 Усі слова є паронімами в рядку:

- А) ефектний – ефективний, людяний – людний, ясний – темний;
- Б) адрес – адреса, музичний – музикальний, роздумувати – мислити;
- В) голосний – голосовий, пам’ятник – пам’ятка, будівельний – будівничий;
- Г) досвідчений – освічений, добрий – злий, день – денний.

10 Неправильно утворені словосполучення з паронімами в рядку:

- А) людяне серце – людне місце;
- Б) музикальний слух – музична школа;
- В) змістова відповідь – змістовна точність;
- Г) дослідницький підхід – дослідницька ділянка.

11 Омоніми наведено в рядку:

- А) гостре слово – гострий зір, тихе слово – тихе життя;
- Б) чисте небо – чисті руки, ламати голову – ламати кригу;
- В) зелена балка – металева балка, тонкий стан – стан очікування;
- Г) зелене поле, пшеничне поле, вершина Карпат – вершина слави.

12 Омоніми наведено в реченні:

- А) Подивись, мамо мила, даремно ця киця личко мила!
- Б) Наша Земля стала для нас рідною землею.
- В) Ювілейний адрес було надіслано на нашу адресу.
- Г) Світ наш – невпинний, роки минають – світ змінюється.

II відміна. Однина. Родовий відмінок

У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їхнього значення мають закінчення **–а, –я або –у, –ю**.

–А, –Я

1 Іменники середнього роду в Р.в. однини мають закінчення: **–а** (для твердої та мішаної груп), **–я** (для м'якої групи). Наприклад: *міста, селá; плечá, прізвища; знання, знаряддя, обличчя, моря, поля*.

2 Іменники чол. роду в Р.в. однини приймають закінчення **–а** (у твердій та мішаній групах), **–я** (у м'якій групі), коли вони означають:

— назви осіб, власні імена та прізвища: *студента, вчителя, Дмитра, Франка, Мороза, поета, родича, Холода*;

— назви чітко окреслених предметів: *твинта́, годинника, замка́, малюнка, ножá, олівця́*;

— назви тварин і дерев: *бука, зайця, явора, кедра, вовка, коня, пня*;

— !назви населених пунктів: а) із суфіксами **–ськ, –цьк, –ець** (*Луцька, Кременця*); б) із суфіксами присвійності **–ов, –ів, –їв, –ев, –єв, –ин, –ін, –ач, –ич** (*Львова, Батурина, Харкова*); в) з елементами **–бург, –град, –город, –піль, –поль, –мир, –слав** (*Миргорода, Тернополя, Борислава*).

АЛЕ: у розмовному мовленні назви деяких міст можуть мати паралельні закінчення **–а, –я, –у, –ю**: *Лондона — Лондону, Пари́жа — Пари́жу, Стамбу́ла — Стамбу́лу, Брюсе́ля — Брюсе́лю, Мадрида — Мадриду, Амстердама — Амстердаму*.

— інші географічні назви з наголосом на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності **–ів, –їв, –ин**: *Ді́нця, Дні́стра, Іва́нкова, Льво́ва, Ха́ркова, Ки́єва; Козя́тина, Пиря́тина, Сня́тина*;

— назви органів і частин тіла: *но́са, па́льця, язика, хребта́ тощо (АЛЕ шлунку, стравоходу)*;

- назви місяців і днів тижня: *понеділка, вівторка, серпня, жовтня, листопада*;
- наукові терміни (здебільшого мовознавчі, математичні): *конуса, радіуса, підмета, іменника, чисельника, числівника; (АЛЕ: синтаксису, фразеологізму)*;
- назви грошових знаків: *гроші, долара, карбованця, фунта, червінця*;
- числові назви: *десятка, мільйона, мільярда*;
- назви машин та їхніх деталей: *комп'ютера, монітора, автомобіля, дізеля, електровоза, комбайна, мотора, пароплава, поршня, трактора*;
- назви церковних реалій: *іконостаса, вітаря*;
- назви житлових приміщень, будівель та їхніх частин: *барака, карниза, балкона, флігеля*.

-У, -Ю

- назви речовин, матеріалів: *азоту, гіпсу, воску, льоду, граніту, пороку, порошку*;
- назви хвороб, процесів, станів: *бронхіту, грипу, кашлю, опіку, бігу, сну*;
- назви почуттів: *жalley,страху, гніву, суму*;
- назви кущових і трав'янистих рослин: *барвінку, бузку, буркуну, горіху, звіробою, молочаю, очерету, чагарнику, щавлю, ялівцю, ячменю (АЛЕ вівса)*;— назви сортів плодових дерев: *кальвілю, ренету, ренклоду*;
- назви закладів, установ, організацій: *інституту, клубу, коледжу, комісаріяту, комітету, ліцею, університету, штабу*;
- назви явищ природи: *віхору (віхру), листопаду, вогню, вітру, граду, грому, дощу, жари, землетрусу, інею, морозу, туману, холоду*;
- назви ігор і танців: *футболу, баскетболу, вальсу, волейболу, краков'яку, танку, тенісу, хокею (АЛЕ гопакá, козакá, козачкá)*;
- складні безсуфіксні слова (більшість, крім назв істот): *родоводу, вододілу, газопроводу, рукопису (АЛЕ електровоза, пароплава)*.

— префіксальні іменники (більшість, крім назв істот): *віслову, відбою, по́буту, по́штової, прибутку*.

— назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей, штатів (крім зазначених вище): *Байкалу, Криму, Бугу, Світязю, Паміру, Китаю, Алжиру*.

— складені назви населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення -у: *Давидового Броду, Зеленого Гаю, Кривого Рогу, Часового Яру, Широкого Лану*.

Примітка. Ряд іменників змінюють значення, коли змінюється закінчення: алма́за (коштовний камінь) – алма́зу (мінерал), бло́ка (у техніці) — бло́ку (об'єднання держав), бу́ряка́ (одиничне) — бу́ряку́ (збірне), по́яса (предмет) — по́ясу (просторове поняття), а́кта (документ) — а́кту (дія), апа́рата (прилад) — апа́рату (установа), те́рміна (слово) — те́рміну (строк), ва́ла (деталь машини) — ва́лу (насип), елеме́нту (абстрактне) — елеме́нта (конкретне), інструме́нта (одиничне) — інструме́нту (збірне), ка́меня (одиничне) — ка́меню (збірне), раху́нка (документ) — раху́нку (дія), со́няшника (рослина) — со́няшнику (насіння).

Тренувальні вправи

Вправа 1. Поставте іменники в Р.в. однини.

Вівторок, зал, бензин, мед, Донбас, мільйон, грім, садок, кисень, дощ, міст, син,присудок, сантиметр, муляр, інженер, аптекар, кар'єр, базар, прапор.

Вправа 2. Розкрийте дужки.

Пляшка (оцет), відвідання (Крим), час (відліт), в кінці (коридор), почуття (жаль), аркуш із (зошит), двері (гараж), шматок (хліб), частина (вантаж), товари з (Китай), гість з (Ужгород), сторона (квадрат) немає (настрій), сила (характер), дощ без (град), мороз без (сніг).

Тест

1 Закінчення –а (-я) у формі родового відмінка однини мають усі іменники:

- А) сантиметр, усміх, агроном;
- Б) Конотоп, Марсель, Крим;
- В) коледж, пасажир, супутник;
- Г) язик, Ташкент, портфель;
- Д) Портфель, гопак, кілометр.

2 Усі іменники в родовому відмінку однини мають закінчення -а (-я) в рядку:

- А) конверт, кодекс, макет, вальс, вуглець;
- Б) мундир, крейсер, курорт, санаторій, ясен;
- В) кросворд, мороз, гай, композитор, атом;
- Г) каштан, катод, зразок, гопак, портрет.

3 Усі іменники в родовому відмінку однини мають закінчення -а (-я) в рядку:

- А) Дністер, Сибір, Китай, Ельзас, Берлін;
- Б) Дніпро, Юпітер, Уран, Меркурій, Марс;
- В) Миргород, Ніл, Кавказ, Луцьк, Лондон;
- Г) Париж, Святошин, Буг, Дунай, Новгород.

4 Усі іменники в родовому відмінку однини мають закінчення -у (-ю) в рядку:

- А) опік, трамвай, сувій, усміх, успіх;
- Б) вислів, відгук, відбій, випадок, вибій;
- В) затор, поршень, прибуток, мотор, поштовх;
- Г) трактор, автомобіль, дизель, розділ, заробіток.

5 Усі іменники в родовому відмінку однини мають закінчення -у (-ю) в рядку:

- А) Еверест, Іртиш, Афганістан, Казахстан, Брест;
- Б) Хорол, Байкал, Сейм, Світязь, Кіпр;
- В) Чугуїв, Орел, Ірак, Донбас, Єгипет;
- Г) Амур, Ганг, Рейн, Пирятин, Тетерів.

6 Помилки в закінченнях іменників допущено в рядку:

- А) Криту, Родосу, Паміру, Уралу, Ельбрусу;
- Б) Зеленого Гаю, Давидового Броду, Кривого Рогу, Ірпеня, Дінця;
- В) Кіпра, Ельтону, Сахаліна, Мічигану, Чаду;
- Г) Алчевська, Воронежа, Чигирина, Голосієва, Батурина.

7 Помилки в закінченнях іменників допущено в рядку:

- А) воску, гіпсу, гасу, граніту, водню;
- Б) кисню, льоду, квасу, кваску, меду;
- В) асфальта, бальзаму, азоту, борщу, березняка;
- Г) пороху, сиру, спирту, медку, піску.

8 Усі слова написано правильно в рядку:

- А) ансамбля, архіву, атласу, альбому, батальйона;
- Б) бузку, буркуну, барвінку, тріумвірату, хору;
- В) гороху, молочаю, очерету, звіробою, чагарника;
- Г) щавлю, ренклоду, ячменю, кальвілія, ренета.

9 Усі слова написано неправильно в рядку:

- А) Кодекса, каравана, універмага, каталога, вокзала;
- Б) тексту, товару, рою, саду, сушняку;
- В) загалу, капіталу, вишняку, гаю, гурту;
- Г) полку, оркестру, реманенту, парку, пролетаріату.

10 Усі іменники можуть мати паралельні закінчення (-а (-я) або -у (-ю)) в рядку:

- А) листопад, бал, стіл, мезонін, палац;
- Б) магазин, поверх, замок, коридор, зал;
- В) метрополітен, завод, міст, ганок, дах;
- Г) апарат, потяг, звук, дзвін, детектив.

Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету

«Мова і мовлення» завжди залишаються важливою темою для мовознавчих досліджень. Ці два явища взаємно впливають одне на одного. Хоча мову часто описують як стабільну систему, слід пам'ятати, що ця стабільність є відносною, адже мова – це «жива» система. Поняття «живості» мові надає саме мовлення, яке може відхилятися від норм, вживати слова нетрадиційно, вводити нові слова і значення. Мовлення включає в себе діалектизми, професійну лексику, жаргонізми, арготизми, індивідуальні особливості мовців тощо. Нові слова спочатку виникають у мовленні, і лише після адаптації в «живій мові» вони можуть бути закріплені узусом, тобто приведені до певних норм на фонетичному, орфографічному, морфологічному рівнях тощо. Одним із перехідних моментів між мовою та мовленням є в українській мові кличний відмінок (вокатив). Парадокс ситуації полягає в тому, що хоча існують правила і норми щодо його використання, мовлення часто демонструє відхилення від цих норм.

Протягом останніх майже ста років історія кличного відмінка (вокатива) зазнала змін, які відчутні й сьогодні. Незважаючи на те, що з 90-х років XX століття вокатив повноправно функціонує у відмінковій системі української мови, у наш час можна зустріти неправильне утворення та використання форм звертання, коли замість кличного відмінка вживається називний. Вокатив використовується в українській мові з давніх часів, про що свідчать фольклорні тексти – колядки, щедрівки, веснянки (Ой, не ходи, **Грицю**, Та й на вечорниці, Бо на вечорницях Дівки-чарівниці) та інші жанри, де звертання відбувається саме у кличному відмінку. При розгляді кличного відмінка в українській мові необхідно враховувати категорії роду, числа, відміни та групи. Утворюючи форми вокативу, слід зважати на різні варіанти імен, що існують у мові: офіційне повне ім'я,

скорочений або розмовний варіант, а також зменшено-пестливий варіант імені [4].

Глибокі дослідження вокативу починають з'являтися наприкінці XIX століття і стають більш поширеними в другій половині XX століття. За цей час вокатив пройшов еволюційний шлях від «чужорідного елемента» у структурі речення, «вставного елемента», елемента, не пов'язаного з іншими членами речення, до повноцінного звертання, яке отримало самостійний статус [4].

Кличний відмінок може виконувати такі функції:

- функцію встановлення контакту;
- ідентифікаційну функцію (встановлює не тільки стать і вік, а й статусну роль адресата);
- кваліфікаційну функцію (ми можемо говорити про рівень освіти адресанта, культуру виховання та соціальний статус);
- емотивну функцію (показувати ставлення адресанта до адресата);
- синтаксичну функцію (звертання не є членом речення).

Сьогодні кличний відмінок зміцнює свої позиції в мові та певною мірою уніфікується. Це помітно на прикладі звертань, що складаються з двох слів. На початку 1990-х років, коли кличний відмінок повернувся в ужиток, діяли такі правила:

1) Загальна назва та ім'я (загальна назва в кличному, ім'я в називному або обидва слова в кличному відмінку: брате Артеме або брате Артем).

2) Ім'я та по батькові (обидва слова в кличному відмінку: Людмилу Вікторівну).

3) Загальна назва та прізвище (загальна назва у кличному, прізвище у називному: директоре Назаренко).

4) Дві загальні назви (перша загальна назва в кличному, друга – у називному або обидва слова в кличному відмінку: пане директоре або пане директор).

Зараз звертання, що складаються з загальної назви та імені, а також з двох загальних назв, повноцінно використовуються виключно у формі кличного відмінка (брате Петре, друже Грицю, пане директоре). Ймовірно, подібна тенденція пошириться і на звертання, де поєднуються загальна назва та прізвище, але це покаже час.

Займенники та прикметники не мають кличної форми. У звертанні використовують називний відмінок однини чи множини (Кохана! Мила!). Якщо звертання складається з двох слів, то прикметники та займенники у його складі мають форму називного відмінка (Шановний пане!).

Вокатив в українській мові слід аналізувати з урахуванням категорій роду, числа, відміни та групи. Розглянемо спочатку категорію числа.

Іменники у формі множини

Кличний відмінок = називний відмінок.

Виняток становить слово *«пани»*, яке в кличному відмінку має варіант *«панове»*.

Іменники у формі однини

Якщо іменник уживатиметься у формі однини, то необхідно враховувати категорію роду.

Для іменників середнього роду

Кличний відмінок = називний відмінок.

Кличний відмінок іменників чоловічого та жіночого роду слід аналізувати з урахуванням їхньої відміни та групи.

Іменники І відміни

Іменники чоловічого і жіночого роду з закінченням -а, -я.

Тверда група (основа на твердий)

Власні та загальні назви чоловічого та жіночого роду, а також усі жіночі імена по батькові	-о	Олено, Катерино, Миколо, Тетяно, Сергіївно, Олегівно, Іванівно, школо, спортсменко, мово.
--	----	---

М'яка група (основа на м'який або пом'якшений).

Власні та загальні назви на -я, після голосного та апострофа	-є	Наталіє, Лідіє, Софіє, надіє, сім'є.
Власні та загальні назви жіночого і чоловічого роду на -я, який пом'якшує попередній приголосний	-е	Зоре, Ілле, письменнице, робітниче.
Зменшено-пестливі імена жіночого і чоловічого роду та загальні назви жіночого роду із значенням пестливості на -я, що пом'якшує попередній приголосний	-ю	Костю, Вітю, Федю, Лесю (від Леся і Лесь, але Лесе, якщо це паспортна форма імені), доню, бабусю.

Мішана група (основа на ж, ч, ш, щ).

Іменники жіночого роду на -а, перед шиплячим	-є	Листоноше, площе, мише.
--	----	-------------------------

Іменники II відміни

Іменники чоловічого роду, які НЕ мають закінчення -а, -я, та деякі іменники середнього роду.

Тверда група (закінчення -о або нульове).

Безсуфіксні іменники (характерне чергування г, к, х – ж, ч, ш)	-е	Ярославе, Назаре, Олександрє, професоре, доценте, адвокатє.
Іменники з суфіксом на -к-, зокрема -ик, -ок, -ко	-у	Назарчику, Богданчику, хлопчику, грабіжнику, винахіднику, мандрівнику, монтажнику. <i>Але парубок – парубче</i>
Особові імена чоловічого роду на г, ґ, к, х	-у	Генріху, Олегу. Але: Олег має дві форми: Олегу і Олеже. Перший варіант є пізнішим, другий – давня, архаїчна форма.
Деякі іменники чоловічого роду, переважно односкладові	-у	Діду, сину.
Іншомовні іменники на г, ґ, к, х	-у	Філологу, хірургу.

М'яка група (основа на м'який або пом'якшений).

Іменники, що закінчуються на -ець (чергування)	-е	Шевче, кравче, хлопче, женче, ченче. Але прізвища: Жнецю, Кравцю, Швецю.
Загальні назви та особові імена чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи (зокрема і -й)	-ю	Покупцю, продавцю, Юрію, Андрію, Віталію, секретарю, лікарю, друкарю.

Мішана група (основа на ж, ч, ш, щ).

Імена по батькові для чоловіків	-у	Івановичу, Петровичу, Андрійовичу.
Іменники з основою на шиплячий, крім -ж, -р	-у	Товаришу, викладачу, слухачу.
Власні назви з основою на шиплячий та загальні назви з основою на -ж, -р	-е	Лукаше, маляре, Дороше, стороже, дояре.

Іменники III відміни

(іменники жіночого роду, які НЕ мають закінчення -а, -я)

Іменники жіночого роду з нульовим закінченням	-е	Ноче, любове, Любове, радосте.
Іменник мати	-и	мати

Іменники IV відміни

(іменники середнього роду, в яких при відмінюванні з'являються суфікси -ен-, -ат-, -ят-)

Кличний відмінок однини = називний = знахідний.	-я	Дитя, козеня.
	-а	Лоша, коліща.

Тренувальні вправи

Вправа 1. Знайдіть у реченнях іменники в кличному відмінку, вставте закінчення.

1 Ой, не шуми, луж..., зелений байрач...! Не плач, не журися, молодий козач...! (Т. Шевченко) 2 Батьк..., ми ровесники з тобою. Обірвав

свинець твої літа... (Б. Олійник). 3 Чому картаєш ти гульвіс, одшельнич... святий? (А. Кримський). 4 Благославляю твою сваволю, дорог... долі, дорог... болю. (В. Стус). 5 Гей, співач...! Граєш ти чудово, ти співай пісень ізнову й знову. (А. Кримський). 6 Грай, моя пісн..., як вітер сей грає! (Леся Українка).

Вправа 2. Поставте іменники у формі кличного відмінка.

Молодиця, дідусь, вівчар, земля, посівальник, бухгалтер, юнак, пісня, хлопець, каменяр, сторож, читач, товариш, віконце, ніч, радість, орел, душа, іноземець, олігарх, кравець, поле, круча, лисиця, замовник, сваха, дружина, швачка, водограй, охоронець, активістка, голуб, пакувальник, легінь.

Вправа 3. Поставте іменники у формі кличного відмінка.

Марія Василівна, Тетяна Ярославівна, Владислав Ігорович, Микола Львович, Зоя Петрівна, Іван Ілліч, Марія Савівна, Наталія Іванівна, Наталя Миколаївна, Андрій Григорович, Василь Олегович, Олександр Сергійович, Марина Василівна, Тетяна Михайлівна.

Вправа 4. Відредагуйте словосполучення. Запишіть у формі кличного відмінка однини, прокоментуйте написання.

Шановний Андріє Григоровиче, добродіє Савченко, колего Дмитро Іванович, пане президент, шановний сусіду, старосте Ірино, товарише Генріх, сторож Довбуш, кохано Марія.

Тест

1 Правильно утворено форму кличного відмінка іменників у всіх рядках ОКРІМ:

- А) Стефаніє, Насте, Наталю;
- Б) хлопче, сестро, бабусю;
- В) Дмитре, Юріє, Олександрє;
- Г) учителю, лікарю, викладачу.

2 Закінчення –Е у формі кличного відмінка мають усі іменники:

- А) Михайло, Павло, син, кум;
- Б) лейтенант, капітан, полковник, майор;
- В) кравець, хлопець, боєць, молодець;
- В) швець, Ілля, Богдан, воля;
- Г) друг, земля, брат, колега.

3 Закінчення –Е у формі кличного відмінка мають усі іменники:

- А) душа, кобзар, земля, Київ;
- Б) пісня, вітер, Наталя, кравець;
- В) генерал, Ілля, героїня, Назар;
- Г) друг, Степан, сестриця, Ганнуся.

4 Неправильно утворено форму кличного відмінка у рядку:

- А) Тобі, добродію Гринчишин, зичу успіху;
- Б) Поберегли б ви себе, пане професоре;
- В) Непогано, друже, непогано, братику;
- Г) Доброго ранку, Валеріє Семеновичу;
- Д) Вітаю, Миколо! Як справи, молодий чоловіче?

5 Правильно утворено форму кличного відмінка у рядку:

- А) Іване, діду, Валю;
- Б) продавцю, колего, Любове;
- В) Ольго, Ігорю, Анастасію;
- Г) Нінеле, маляре, Людвігу.

6 Закінчення –є у формі кличного відмінка має:

- А) Андрій;
- Б) Соломія;
- В) Леся;
- Г) Сергій.

7 Неправильно утворено форму кличного відмінка у рядку:

- А) Брате Степане;
- Б) Пане Костянтинне;

В) Сестро Зоє;

Г) Тітко Орисе.

8 Закінчення -е в кличному відмінку мають усі слова у рядку:

А) українець, кравець, воля;

Б) Тарас, директор, знавець;

В) син, вітер, архітектор;

Г) радість, Настя, земля.

9 Неправильно утворено форму кличного відмінка у рядку:

А) Степане, мандрівнику, товаришу, діду;

Б) каменяре, орле, молодче, поштарю;

В) Лілію, Федоре, соловейку, Іване;

Г) Олеже, панове, надіє, друже.

10 Помилку у використанні форми кличного відмінка допущено в рядку:

А) Оксано Іванівно;

Б) Подруго Інно;

В) Доценте Степане;

Г) Пане директор.

Числівник

Відмінювання числівників

Числівником називається частина мови, яка позначає кількість предметів або їх порядок при лічбі і відповідає на питання *скільки? котрий?*

За значенням і граматичними ознаками числівники поділяються на **кількісні і порядкові**. Кількісні числівники вказують на кількість предметів і відповідають на питання *Скільки?* Та поділяються на:

- 1) **власне кількісні** (*один, п'ять, сто*);
- 2) **збірні** (вживаються з назвами малих істот, осіб чоловічого роду та множинними іменниками: *п'ятеро дверей, троє хлопців, двадцятьох гусей*);
- 3) **дробові** (*одна третя, півтора*);
- 4) **неозначено-кількісні** (*багато, кілька, декілька*).

Порядкові числівники відповідають на питання *Котрий?* та позначають порядок предметів при лічбі (*перший, десятий*).

За будовою числівники поділяються на три групи:

- 1) **прості** (є одна основа: *сорок, п'ять, один*);
- 2) **складні** (є дві основи: *п'ятдесят, шістьсот*);
- 3) **складені** (складаються з простих і складних числівників: *п'ятдесят шість*).

Кількісні числівники відмінюються за сьома типами. Числівники І типу *один, одна, одне (одно)* в Н.в. мають форми коротких прикметників. У середньому роді паралельно вживаються дві форми: *одне й одно*.

Н.	Один, одне	Одна	Одні
Р.	Одного	Однієї, одної	Одних
Д.	Одному	Одній	Одним
Зн.	Один, одного (як Н. та Р.)	Одну	Одні, одних

О.	Одним	Однією, одною	Одними
М.	Одному, однім	Одній	Одних

За II типом відмінюються такі числівники: *два, три, чотири, обидва, кілька, багато* та всі збірні числівники.

Н.	Два, дві, двоє	Чотири, четверо	Обидва, обидві
Р.	Двох	Чотирьох	Обох
Д.	Двом	Чотирьом	Обом
Зн.	Як Н. та Р.	Як Н. та Р.	Як Н. та Р.
О.	Двома	Чотирма	Обома
М.	Двох	Чотирьох	Обох

За III типом відмінюються такі числівники: від *п'яти* до *вісімдесяти* (окрім *сорок*), *кільканадцять, кількадесять*.

Н.	П'ять	Вісім	Шістдесят
Р.	П'яти, п'ятьох	Восьми, вісьмох	Шістдесяти, шістдесятьох
Д.	П'яти, п'ятьом	Восьми, вісьмом	Шістдесяти, шістдесятьом
Зн.	Як Н. та Р.	Як Н. та Р.	Як Н. та Р.
О.	П'ятьма, п'ятьома	Вісьма, вісьмома	Шістдесятьма, шістдесятьома
М.	П'ятьох, п'яти	Восьми, вісьмох	Шістдесяти, шістдесятьох

За IV типом відмінюються такі числівники: *сорок, дев'яносто, сто*. Дані числівники мають закінчення –а в усіх відмінках крім Н.в. та Зн.в.

За V типом відмінюються такі числівники: від *двохсот* до *дев'ятисот, кількасот*.

Н.	Триста	П'ятсот	Кількасот
Р.	Трьохсот	П'ятисот	Кількохсот
Д.	Трьомстам	П'ятистам	Кількомстам

Зн.	Як Н. та Р.	Як Н. та Р.	Як Н. та Р.
О.	Трьомастами	П'ятьмастами	Кількомастами
М.	Трьохстах	П'ятистах	Кількохстах

За VI типом відмінюються числівники *тисяча, мільйон, мільярд* як іменники відповідної групи та відміни.

Н.	Тисяча	Мільйон	Мільярд
Р.	Тисячі	Мільйона	Мільярда
Д.	Тисячі	Мільйону	Мільярду
Зн.	Тисячу	Мільйон	Мільярд
О.	Тисячею	Мільйоном	Мільярдом
М.	Тисячі	Мільйоні	мільярді

За VII типом відмінюються дробові числівники. Чисельник (перша частина) відмінюється як кількісний числівник, а знаменник (друга частина) — як порядковий.

Н.	Три десятих	Три сьомі
Р.	Трьох десятих	Трьох сьомих
Д.	Трьом десятим	Трьом сьомим
Зн.	Три десятих	Три сьомі
О.	Трьома десятими	Трьома сьомими
М.	Трьох десятих	Трьох сьомих

Як прикметники твердої групи відмінюються порядкові числівники з закінченням –ий (**АЛЕ** *третій* відмінюється як прикметник м'якої групи).

У складених кількісних числівників змінюються всі частини, у складених порядкових відмінюється лише остання частина.

Важливо пам'ятати! Числівники *п'ять — двадцять, тридцять* мають паралельні форми (*п'ятнадцятьма/п'ятнадцятьома, двадцятьма/двадцятьома*). У числівників *п'ятдесят — вісімдесят* відмінюється тільки друга частина (*шістдесяти, а не шестИдесяти*) та є паралельні форми (*вісімдесятма/вісімдесятьома*). У числівників *двісті — дев'ятсот* відмінюються дві частини та вони не мають паралельних форм.

Узгодження числівників з іменниками

Запам'ятай!

- Два, три, чотири + Н.в. мн. (*два олівці, три стільці, чотири міста*).
- П'ять і всі наступні (Н.в. або Зн.в. числівника + Р.в. іменника).
- Дробові + Р.в. одн. (*одна третя пирога, дві третіх книги, одна шоста апельсина*). З числівниками типу *два з третиною, три з половиною, один з четвертиною* треба орієнтуватися на ціле число (*два з половиною лимони, три з четвертиною полуниці*).
- Півтори + ж.р.Р.в. (*півтори книги, півтори доби*). Півтора + ч.р.Р.в.одн. (*півтора кілометра, півтора гектара*). Півтораста + Р.в. мн. (*півтораста студентів*).
- У складених числівниках треба дивитися на останню складову частину, за якою і визначається узгодження (*двістічотирилимони, сто три кілометри*).
- Збірні числівники + іменники, що мають тільки форму множини (*троє окулярів, четверо штанів*).

Тренувальні вправи

Вправа 1. Провідмінійте (на свій вибір) по два простих, складних та складених числівники.

Вправа 2. Поділіть числівники за будовою.

П'ятсот вісім, три цілих вісім сотих, двоє, двісті, п'ятнадцять, сьомий, двадцятєро, нуль цілих шістдесят шість сотих, трьохсотий, дев'ять, шостий, дванадцятєро.

Вправа 3. Провідмінійте числівники.

Вісімнадцять, шість, чотири п'ятих, сімдесят, тисяча дев'ятсот сімдесят перший, один мільйон вісімсот сорок три тисячі двісті сімдесят дев'ять, триста шістдесят сім, одна ціла двадцять п'ять сотих, дві сьомих.

Вправа 4. Запишіть дії словами.

1. $103-63=$;
2. $1464-689=$;
3. $867450+120586=$;
4. $341-30=$;
5. $907+46=$.

Вправа 5. Зі словосполученнями складіть речення, поясніть, у значенні яких частин мови виступає числівник один:

В одному місті, один одному, одна організація, один на двох, стоїть один, один директор, одне підприємство.

Вправа 6. Відкрийте дужки та поставте іменники в потрібну форму.

1,5 (зошит), 1,5 (парта), 150 (кінь), 150 (книжка), $3 \frac{1}{5}$ (лимон), 150 (серце), $1 \frac{1}{5}$ (гектар).

Список літератури

1 Кацавець Г. М., Паламар Л. М. Мова ділових паперів.
URL: <https://kpdi.edu.ua/biblioteka/%D0%A3/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0>.

2 Мартиняк О. Лексичні синоніми на національній основі в українській науково-технічній термінології. URL: <https://science.lpnu.ua/terminology/all-volumes-and-issues/visnik-no-676-2010/leksichni-sinonimi-na-nacionalniy-osnoviv#:~:text=%D0> .

3 Мойсієнко А. К., Мосенкіс Ю. Л., Бас-Кононенко О. В. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moisiienko_Anatolii/Suchasna_ukrainska_literaturna_mova_Leksykologhiia_Fonetyka.pdf

4 Турчак О. М. Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету (особливості та тенденції в межах новітнього комунікативного дискурсу). URL: <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/25.pdf>

5 Наше. Тексти пісень Ой не ходи, Грицю.
URL: <https://nashe.com.ua/song/13154>

ГРАМАТИКА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

з дисципліни

«УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

Відповідальний за випуск Близнюк Л. М.

Редактор Ібрагімова Н. В.

Підписано до друку 23.04.2025 р.
Умовн. друк. арк. 2,75. Тираж . Замовлення № .
Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.